

CYRILLO-METODSKÉ DEDIČSTVO – SVEDECTVO O KONTINUITETE TRADIČNEJ EURÓPSKEJ KULTÚRY A KREŠŤANSTVA NA SLOVENSKU¹

Peter Žeňuch

Za najvýznamnejší prejav vyspelosti a kultivovanosti národa sa pokladá preklad svätého Písma do reči ľudu.

Práve Slovania i my, Slováci, preklady biblických textov v zrozumiteľnom ľudovom jazyku používame od praslovanského obdobia našich dejín, keď sa preklady Písma a liturgických kníh do staroslovienciny stali rovnocennými gréckym, latinským a hebrejským predlohám. Najstarší slovanský literárny jazyk – starosloviencina – sa teda stala takým jazykom, ktorý vtedajší svet postavil na roveň ostatným kultúrnym jazykom. V európskych kultúrnych dejinách si Slovania týmto počínom už v 9. storočí zabezpečili pevné miesto.

Európsky priestor sa tradične rozdeľuje na západný a východný. Toto delenie je odvodené od kultúrno-religiózneho situácie a kontextu v priestoroch, kde sa uplatňuje latinská alebo byzantská cirkevná tradícia. Obidva konglomeráty sú pritom flexibilné a otvorené. Bez komplexného poznania jedného i druhého kultúrneho prostredia si nemožno predstaviť ani spoľahlivé fungovanie celého európskeho priestoru. Silové polia vzťahov európskeho kresťanského Východu a Západu sa pretínajú na križovatke, ktorá sa sformovala práve v stredodunajskom priestore, teda na mieste, kde žijeme aj my, Slováci.

Je vskutku náročné určiť hranicu medzi dvoma spomínanými, kultúrne a konfesionálne príbuznými prostrediami, ktoré vznikali na báze kresťanskej religiozity ovplyvňovanej východným i západným kresťanským myslením a konfessionalitou. Túto jedinečnosť si veľmi dobre uvedomovali už íroškótski, talianski i franskí misionári, ktorí prišli do našej domoviny ešte pred príchodom učiteľov Cyrila a Metoda. Priniesli nám základné pravdy kresťanskej viery, vyučovali pohanských Slovanov krstným i svedeckým pravidlám. Naši predkovia túto zvesť prijímali a zachovávali tak, ako sa šírila prostredníctvom týchto misionárov zo západného kultúrneho prostredia Európy. Na samom začiatku christianizačného procesu si naši predkovia uvedomili dôležitosť duchovného posolstva kresťanstva, ktorého prijatie bolo kultúrnou i politickou nevyhnutnosťou. Bola to devíza, ktorá znamenala prežitie štátno-politických jednotiek v celej Európe, počnúc Franskou ríšou na Západe a na Východe končiac Kyjevskou Rusou.

V predveľkomoravskom období sa už predkovia dnešných Slovákov na strednom Dunaji pričínili o vznik takých kresťanských centier, kde

¹ S použitím rukopisu štvrtého zväzku vedeckej edície Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae [11]. So súhlasom vydavateľa.

sa upevňovala nielen vierouka, ale tvorila sa perspektíva kultúrnej a jazykovej jednoty nášho národa. Svedčia o tom napríklad bohaté archeologické nálezy ako dôkazy výsledkov karolínskej misijnej činnosti na našom území v čase predveľkomoravského obdobia slovenských národných dejín. Činnosť nemeckých misií v Nitrianskom kniežatstve ešte pred príchodom svätých solúnskych učiteľov už vtedy dosahovala vysoký stupeň úspešnosti. Existujúce i nové archeologické pramene (napr. Bojná) spolu s písomnými dokladmi v dokumentoch západnej kultúrnej proveniencie plnohodnotne svedčia o týchto závažných udalostiach i o rozvoji a upevňovaní kultúrnej integrity spoločenstva. Významné centrá vznikali pri hradiskách i opevnených sídlach s murovanými predrománskymi chrámami, napríklad v Pribinovej Nitre, v Ducovom, na bratislavskom hradnom kopci, v Mikulčiciach a podobne. Niektoré múry kresťanských chrámov, ktoré nadväzujú na počiatky našej kresťanskej kultúry a tradície, podnes stoja, a tak svedčia o kontinuite našej vzdelanosti a kresťanskej identity. Máme tu na mysli chrámy v Kopčanoch, v Kostoľanoch pod Tríbečom i v Nitrianskej Blatnici. Pravda, aj pri nich sa kumulovala kultúrne a hospodársky vzráňajúca sa vedúca vrstva predkov dnešných Slovákov. Budovanie sídlisk s murovanými chrámami svedčí o pevných centrách formujúceho sa štátneho útvaru, kde sa tvorila kultúrna a spoločenská elita rodiaceho sa národa. Aj na našom území sa utvorili porovnateľné podmienky ako v západoeurópskom priestore. Veď západná i stredná Európa bola v tom čase pod silným tlakom politických zmien, ktoré pre náš región znamenali posilnenie slovanskej identity a sformovanie konkurenčného prostredia, najmä keď došlo k zjednoteniu Pribinovho Nitrianskeho a Mojmirovho Moravského kniežatstva a vznikla Veľkomoravská ríša, ktorá sa stala politickým partnerom svojim susedom, a tak vzbudzovala rešpekt aj v očiach okolitých panovníkov.

Kedže kresťanstvo na Slovensku prešlo viacerými fázami vývinu, utváralo sa v korelácii s duchovnými i kultúrnymi zdrojmi latinskej i byzantskej kultúrno-religiózneho tradície. O kultúrnej identite rozličných kresťanských misií, ktoré prichádzali na Veľkú Moravu ešte pred príchodom našich slovanských vierozvestcov, sa možno presvedčiť napríklad aj zo Života Metodovho, v ktorom sa hovorí, že na Veľkú Moravu už boli predtým prišli mnohí kresťanskí učители z Vlách, Grécka i z Nemiec, ba i to, a že nás učili rozlične. V Živote Konštantínovom sa napríklad parafrázuje Rastislavova žiadosť adresovaná byzantskému cisárovi, v ktorej sa naplno zdôrazňuje prítomnosť kresťanstva vo veľkomoravskom štáte. Prijatie kresťanstva pre včasnostredoveké európske štáty, ku ktorým jednoznačne patrila aj Veľká Morava, znamenalo politickú a administratívno-právnu suverenitu [3]. Takéto posilnenie štátu bolo možné uskutočniť len zriadením vlastnej cirkevno-organizačnej jednotky.

Veľkomoravský vladyka Rastislav veľmi rýchlo pochopil vzniknutú politickú situáciu, a preto sa snažil odpútať z vazalského vzťahu voči franskej hegemonii, ktorá navyše politicky expandovala v silne

júcom bulharsko-franskom spojeníctve. Rastislav navyše motivovaný neúspechmi v rímskom patriarcháte vyslal v roku 862 do Byzancie ku konštantínopolskému imperátorovi Michalovi III. poslov s prosbou o pomoc pri riešení cirkevno-organizačných i administratívno-právnych potrieb svojej krajiny. V prvom zväzku edície *Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae* sa o tom píše: „Organizovanie cirkevnej štruktúry na hraniciach rozpínajúcej sa fransko-nemeckej ríše bolo často súčasťou jej mocenskej expanzie. Vytvorenie nezávislej cirkevnej organizácie zásluhou slovanských kniežat tak mohlo legitimizovať ich pokus o upevnenie nezávislej politickej organizácie. Z tohto pohľadu je teda zrejmé, prečo sa knieža Rastislav obrátil najprv na Rím a neskôr na Konštantínopol so žiadosťou o vyslanie biskupa. Z podobných politických dôvodov žiadal aj dobrý civilný zákonník. Rastislav len nedávno, roku 855, získal nezávislosť od Frankov a právom sa obával, že cirkevná závislosť na franskej hierarchii by mohla prekážať jeho programu, ktorý smeroval k čoraz väčšej nezávislosti dŕžavy.“ [9]. V súvislosti so snahou Rastislava odpútať sa z franského vplyvu A. Škovieira konštatuje nasledovne: „Cyrilo-metodská misia prišla na Veľkú Moravu hájiť politické záujmy Byzantskej ríše, treba mať na zreteli, že to bola misia vyslaná cisárom, a je jasné, že aj v cirkevnej oblasti bolo ich poslaním hájiť a šíriť záujmy byzantskej cirkvi; ťažko si teda predstaviť, že by v politickej oblasti misia hájila záujmy Byzantskej ríše a v oblasti cirkevnej záujmy Frankov, resp. Ríma. Štát a cirkev boli v Byzancii silne previazané. Záujmom cisárskej misie by rozhodne skôr zodpovedalo použitie byzantského obradu než latinského. Rovnako zo strany kniežata Rastislava sa javí byzantský obrad ako logickejšie a vhodnejšie riešenie – Rastislav sa potreboval vymaniť zo sféry vplyvu franskej cirkvi, čomu by prijatie byzantského obradu výrazne pomohlo. Rastislav sa dokonca asi chcel dostať pod byzantskú cirkevnú jurisdikciu, keďže si v Konštantínopole pýtal biskupa: „...pošli nám teda, vládár, takého biskupa a učiteľa...“ [6]. Nebola to nijaká náhodná prosba, ale išlo o prirodzený výsledok snáh trvalo zabezpečiť postavenie rodiacej sa miestnej cirkvi a upevňovanie štátnosti podľa vzoru ostatných cirkevných a štátnych jednotiek v priestore západnej Európy. Tieto udalosti sú nakoniec prirodzené v období, keď sa ešte nevidel žiaden prísny rozdiel medzi byzantskou a rímskou ortodoxiou (teda učením pravej viery). Prosba o pomoc pri riešení naliehavých politických a teda aj cirkevno-organizačných i administratívno-právnych potrieb Rastislavovej krajiny bola legitímna a nebola nijakou náhodou, najmä ak byzantský vládár pochopil Rastislavovu žiadosť tak, že na Veľkú Moravu vyslal dvoch učených bratov – Konštantína a Metoda. Skúsení, osvietení a dnes svätí muži, spolupatróni Európy, získali vzdelenie na najprestížnejšej byzantskej cisárskej univerzite. Misia, ktorú pripravili a viedli, bola pre veľkomoravskú spoločnosť a podnes je pre všetkých Slovanov nepochybne významná nielen z politického, ale aj kultúrno-religiózneho hľadiska. Na území Veľkej Moravy sa už vtedy mohla uskutočniť iba

vďaka pochopeniu a podpore domáceho prostredia. A toto prostredie tu, pravda, bolo a podnes je naplno živé.

Aj konštituovanie liturgického jazyka pre Slovanov (staroslovienci) v 9. storočí nielenže utvorilo podmienky pre vlastný rozvoj slovan­ského písomníctva, ale do liturgického jazyka prevzalo už vtedy zná­mu a používanú terminológiu, ktorá sa v domácom prostredí vyvinula z čias už spomínaných kristianizačných misií. Prirodzene, kristianizač­né vlny z talianskeho, bavorského či iroškótskeho prostredia sprevádz­alo aj slávenie bohoslužieb v duchu kresťanstva a liturgických obradov, ktoré sa v tom čase uplatňovali v ich západnom cirkevno-liturgickom okruhu. Ide predovšetkým o také formy slávania liturgie, ktoré síce za­nikli už počas stredoveku, napríklad keltský obrad uplatňovaný na úze­mí Írska, Škótska a čiastočne Anglicka, ktorého používanie sa predpo­kladá prostredníctvom iroškótskych misií,² tiež ambroziánsky obrad, ktorý sa udržal v chrámoch v Miláne či práve najrozšírenejší fransko-rímsky obrad,³ pôvodne používaný v Ríme a okolí.⁴ Ukazuje sa, že ho­ci liturgické obrady prebiehali v latinskom liturgickom jazyku, spoved­né pravidlá, modlitby *Otče náš*, *Verím* či iné základné modlitby a krstné formuly sa vo veľkomoravskom prostredí prispôbovali, prekladali do domáceho jazyka. Svedčia o tom napríklad aj *Frízínske pamiatky*, kto­ré síce pochádzajú až z 10. storočia, no dobre svedčia o prekladaní zá­kladných modlitieb, krstných a spovedných formúl do jazyka kristia­nizovaného obyvateľstva na našom území. Veď poznanie základných právd viery, ktoré sú zahrnuté v Kréde či v modlitbe *Otče náš*, vo svä­tom tajomstve krstu i spovede, museli poznať všetci tí, ktorí prijímali krst. Táto bežná misionárska prax znamenala, že každý jeden človek, ktorý chcel byť pokrstný, musí nielen nahlas vyznať vieru a pomodliť sa modlitbou *Otče náš*, ale aj rozumieť tomu, čo vyslovuje. Táto zásada je súčasťou regúl zahrnutých v *Admonitio generalis* z roku 789. Podľa tej­to normy, ktorú už vyžadoval biskup Cézarius z Arlesu (470 – 542), bol katechumen povinný nielen naspamäť odrecitovať predpísané modlit­by, ale musel ich vedieť aj správne vyložiť svojim deťom [4].

Existenciu kresťanstva z predveľkomoravského obdobia v staroslo­vienskych písomnostiach, ktoré sú späté s tradíciou byzantského i la­tinského kresťanstva na Veľkej Morave, dokazujú napríklad lexikálne jednotky ako *kríž* popri *krest*, ďalej *služba* popri *omša*, *biskup* popri *episkop*, *mních* popri *monach* alebo *černorizec*, ďalej slová *krst*, *cir­kev*, *odpust*, *všemohúci*, *nepriaznik*, *zlý* (s významom ‚diabol‘), *treba*/

² Tieto misie nemali ekleziálny dosah; základom ich misionárskej činnosti bolo pre­dovšetkým zabezpečiť osobnú konverziu jednotlivcov či spoločstiev.

³ Pôvodne rímsky liturgický základ je vo fransko-rímskom obrade obohatený o prv­ky používané v konfesionálnom prostredí frankej cirkvi.

⁴ Skutočnosť, že všetky západné obrady okrem rímskeho postupne zanikli, je vý­sledkom historického vývinu a do značnej miery aj výsledkom jeho presadzovania zo strany rímskej cirkvi (pozri [7]).

treby s významom ‚obeta‘ alebo tiež s významom ‚osobitná modlitba či vysluhovanie sviatosti a rozličných cirkevných posvätení a požehnaní, ktoré sú pre kresťana potrebné,‘ sem patria aj slová ako *peklo*, *hriech*, *žalm*, *posol* (s významom ‚anjel‘) a ďalšie lexikálne jednotky (porovnaj aj [5]).

Na Veľkú Moravu svätí bratia zo Solúna prišli vyzbrojení písmom, prekladmi perikop evanjelií a učenosťou. Prišli aj v sprievode svojich pomocníkov, ku ktorým v Rastislavovej ríši po zriadení učilišťa veľmi rýchlo pribúdali ďalší osvietení muži našej zeme, spomedzi ktorých učenosťou v latinskej i gréckej náuke vynikal Gorazd. Vo veľkomoravskom učilišti boli do zrozumiteľného jazyka – staroslovienčiny – preložené knihy Starého i Nového zákona, cirkevný poriadok, utiereň, hodinky, večiereň, povečernica, božská liturgia a pre potreby veľkomoravskej spoločnosti bol zároveň preložený a miestnej situácii prispôsobený civilný zákoník. Formujúci sa včasnofeudálny štát v stredodunajskom prostredí tak postupne upevňoval svoju zvrchovanosť a samostatnosť aj v administratívno-právnej a cirkevno-organizačnej rovine, ako to nakoniec vidno z ustanovenia moravsko-panónskej cirkevnej provincie a z určenia Metoda za jej arcibiskupa a správcu (čo poukazuje na existenciu ďalších dvoch sufragánnych biskupov na Veľkej Morave) i z uznania staroslovienčiny pre potreby formujúcej sa slovanskej cirkvi ako štvrtého liturgického jazyka, ktorý je rovnocenný latinčine, gréčtine i hebrejčine. Popretie trojjazyčného bludu pred rímskou kúriou a prijatie prekladov svätého Písma spolu so slávením božskej liturgie v Santa Maria Maggiore v Ríme v slovanskom jazyku znamenalo revolučný čin, ktorým západná cirkev uznala, že zrozumiteľný jazyk ľudu je nielen najdôležitejším misijným nástrojom a prirodzeným prostriedkom kultúrno-religióznej i politickej stabilizácie priestoru v strednej Európe, ale že staroslovienčina je kultúrnym a kultivovaným jazykom, v ktorom sa môže šíriť náuka svätej cirkvi.

Rímska kúria si dobre uvedomovala aj politické aktivity formujúcej sa veľkomoravskej cirkvi i jej zámer začleniť sa do byzantskej cirkevno-právnej štruktúry. Neotáľala preto s vymenovaním Metoda za biskupa a neskoršie aj moravsko-panónskeho arcibiskupa, čo v konečnom dôsledku politicky predznamenalo rímsky (latinský) vplyv v stredodunajskom priestore. Spoločnosť na Veľkej Morave tak istý čas oscillovala medzi dvoma systémami, už spomínanou synodalitou byzantskej cirkvi a rodiacim sa latinským univerzalizmom.⁵ Vo veľkomoravskej literárnej i religióznej tvorbe sa jednoznačne uplatnilo učenie východných otcov o dare jazykov, keď došlo k etablovaniu staroslovienčiny ako bohoslu-

⁵ V tom čase síce nemožno ešte hovoriť o definitívnej podobe latinského univerzalizmu, ako ho poznáme z neskoršieho vývinu cirkvi. No už v tom čase sa Rím intenzívne usiloval o definitívne ovládnutie formujúcej sa moravskej cirkvi, ktorá sa práve prostredníctvom misie z konštantínopolského patriarchátu integrovala.

žobného jazyka. Tento apologetický rozmer byzantskej duchovnosti obdivujeme v *Proglase*, prvej slovanskej veršovanej skladbe, i v celej neskoršej slovanskej spisbe byzantskej tradície, v ktorej sa postupne s rozvojom slovanských jazykov odrážajú jednotlivé národné redakcie liturgického jazyka pretrvávajúce stáročia do dnešných čias. Už na samom začiatku upevňovania christianizácie predstavovala staroslovienčina ako písomný, literárny jazyk pre predkov dnešných Slovákov najstaršiu písanú kultivovanú podobu zrozumiteľného jazyka.

Ak teda hovoríme o staroslovienčine ako o najstaršej kultúrnej a kultivovanej liturgickej a literárnej podobe živého jazyka aj v priestore Slovenska, vychádzame z jazykových faktov o príbuznosti praslovanského nárečového konglomerátu. Praslovančina je jazyk, z ktorého sa vyvinuli jednotlivé slovanské jazyky. Jazykový obraz praslovančiny sa rekonštruje na základe porovnávania slovanských jazykov a najstarších zachovaných písomných prameňov, ktoré vznikli v záverečnej fáze praslovanského obdobia, teda v čase konštituovania a používania prvého liturgického, literárneho a administratívnoprávneho jazyka Slovanov – staroslovienčiny.

Skutočnosť, že staroslovienčina je spoločným kultivovaným a kultúrnym jazykom Slovanov, nijako neprotirečí tomu, že na Veľkej Morave (hoci staroslovienčina vznikla na báze južnoslovanského, bulharsko-macedónskeho nárečového prostredia okolia Solúna) sa táto písaná podoba jazyka vnímala ako domáci jazyk, a to predovšetkým ako jazyk liturgický, ako jazyk písomností, ako jazyk používaný v oficiálnych, literárnych, umeleckých písomných pamiatkach a jazyk používaný pri oficiálnych a slávnostných príležitostiach. Staroslovienčina sa ako liturgický jazyk aj z tohto dôvodu nemôže pokladať za reprezentanta iba jednej etnicity. Stavia sa do protikladu formalizovaný (teda písomný, literárny) a vernakulárny (ľudový) jazyk. Rozdiely v nárečiach veľkomoravských a macedónskych Slovanov boli už v čase vzniku staroslovienskeho písomníctva na Veľkej Morave jasné, no takéto rozdiely v období doznievajúcej slovanskej jazykovej jednoty nespôsobovali nedorozumenia. Prijatie slovanského písma, s čím súvisí aj vznik slovanského písomníctva, umožňuje v zachovaných písomných pamiatkach i v neskorších odpisoch odhaliť prieniky zo živého ľudového jazyka v prostredí, v ktorom konkrétny text pamiatky vznikol. Napríklad na Veľkej Morave a následne aj v písomnostiach, ktoré vznikali v kontexte kresťanskej tradície na našom území, sa uplatňujú jazykové osobitosti západoslovanského jazykového a kultúrneho areálu. Staroslovienčina ako kultúrny a písomný jazyk od samého začiatku svojej existencie tlmočil teologické, filozofické, právne, literárne, civilizačné a kultúrne osobitosti a pojmy gréckeho i latinského kultúrno-religiózneho prostredia (pozri aj [10]).

Latinské i grécke prevzatia svedčia o synkretizme kultúrnych vplyvov, ktoré spolupôsobili v kontexte Veľkej Moravy, je to už spomínané paralelné používanie lexémy *omša* a *služba*, *kríž* a *krest*, ďalej na označovanie duchovného stavu sa používali pojmy *jerej*, *pop* i *kňaz*,

biskup, episkop, tiež uplatňovanie lexémy *oltár* na označenie obetného stola popri význame, ktorým sa v byzantskej tradícii označuje celý oltárny priestor, pričom na označovanie obetného stola sa v byzantsko-slovanskej tradícii používa termín *prestol* (hlavný, obetný stôl) a pod. Veľkomoravská starosloviencina je tak pre nás zdrojom poznania o najstaršej slovanskej kresťanskej a konfesionalnej terminológii.

Skutočnosť, že starosloviensky jazyk ako kultúrnu podobu svojho jazyka používali všetky vrstvy tvoriacej sa včasnofeudálnej veľkomoravskej spoločnosti, dokazujú texty pamiatok, ktoré sa uplatnili vo viacerých sférach života, predovšetkým v liturgickej sfére (napríklad Kyjevské listy, Assemaniho evanjeliár, Frizínske pamiatky, Mariánsky i Zografský kódex, Sinajské euchológium, Codex Clozianum a mnohé ďalšie texty zachované v rozličných odpisoch) i v administratívno-právnej (Zakon sudnyj ľudem, utvorený podľa vyspelého gréckeho právneho poriadku Eklogy), v didaktickej (Metodovo Ponaučenie vladárom) i v umeleckej tvorbe (najstaršia slovanská sylabotonická báseň Proglas).

Po vyhnaní žiakov Cyrila a Metoda sa mnohí z nich uchýlili na juhu, najmä v Bulharsku (sv. Kliment, sv. Naum, sv. Angelár), kde šírili slovanskú vzdelanosť a liturgiu. Hoci latinská kultúrna i liturgická tradícia na Slovensku prevážila, byzantsko-slovanská tradícia aj vďaka kolonizácii na valašskom práve nakoniec našla stabilné uplatnenie aj v prostredí Slovenska, odkiaľ pôvodne vyšla. Svedectvom o vývine a formovaní byzantsko-slovanskej kultúry a tradície na Slovensku sú tak nielen cyrilské písomné pramene, ktoré z jazykového hľadiska i z hľadiska miesta svojho vzniku tvoria súčasť slovenskej kultúry (odráža sa v nich vklad slovenského kultúrneho prostredia i život jeho obyvateľov), ale aj historické doklady, ktoré svedčia o tom, že na budovaní sídlisk na valašskom práve (máme tu namysli predovšetkým takzvanú rusínsku kolonizáciu) sa zúčastňovalo i pôvodné domáce, autochtónne slovenské obyvateľstvo.

So zreteľom na liturgické texty počiatočného vývinu byzantsko-slovanského obradu, ktorých začiatky treba hľadať ešte v prvotnej fáze rodiacej sa slovanskej cirkvi vo veľkomoravskom priestore, možno konštatovať, že byzantsko-slovanskú liturgickú tradíciu tvoria nielen posvätné texty používané vo veľkomoravskom období. Práve tie tvorili základ pre budovanie slovanskej byzantskej cirkevnej tradície a od nich sa odvíjajú aj neskoršie redakcie posvätných cirkevno-slovanských textov evanjelií, menologionov, oktoichov, služieb svätým cirkvi, preklady textov liturgií, večierne, utierne, hodinky i texty celého denného i ročného bohoslužobného cyklu a ďalšie písomné bohoslužobné pramene, ku ktorým patria prológy, synaxáre a písomnosti byzantsko-slovanskej tradície zapísané v slovanskom jazyku. Vskutku ide o obsiahly súbor evanjeliových, liturgických a ďalších religióznych textov, ktoré sa kontinuálne uplatňujú vo všetkých slovanských národných cirkvách, kde sa slávi byzantský obrad, ktorý sa nepretržite udržiava od čias byzantskej kresťanskej misie. Svätí apoštolom rovní slovanskí vierozvestcovia Cy-

ril a Metod tak položili základy aj rozsiahlej cirkevnoslovanskej písomnej tradície a kultúry, ktorej existenciu možno doložiť aj na Slovensku. Obyvateľstvu vo východnej časti Slovenska sa tak v dôsledku valašskej kolonizácie nielenže opätovne umožnilo prirodzene splynúť s byzantským religióznym prostredím, ale vo viacerých kontextoch sa slovenské obyvateľstvo stalo aj formujúcim elementom uplatňovania byzantsko-slovanskej kultúrnej a religióznej tradície v našom priestore.

Existenciu byzantsko-slovanského obradu na Slovensku tak treba vnímať aj v kontexte tých súvislostí, ktoré ho poznačilo kolonizačnými aktivitami na valašskom práve.

Podľa viacerých historických dokladov a svedectiev na územie Slovenska nielen prišlo obyvateľstvo byzantského obradu so svojou konfesiou, byzantským kresťanstvom práve z východných (ruských) častí slovanského sveta. Pritom sa nijako nevyklučuje, že by sa prichádzajúci obradovo ruskí kolonisti v našom prostredí (napríklad do oblasti podkarpatského regiónu, východného Slovenska i Potisia) museli religiózne prispôbovať. Dokonca sa predpokladajú reminiscencie na byzantsko-slovanský kultúrny a konfesionálny horizont. Prirodzeným sa v tomto kontexte javí sám predpoklad, že v našom prostredí sa byzantsko-slovanská tradícia uchovávala v cirkevných spevoch, modlitbách, spiritualite, eremitskej tradícii i v liturgických textoch, ktoré sa mohli udržať aj vďaka blízkym kontaktom s Bulharskom a Kyjevskou Rusou.⁶ Na túto tézu sa v súčasnosti hľadajú odpovede aj v doteraz málo preskúmaných archeologických náleziskách na východnom Slovensku i v doposiaľ málo preskúmaných písomných pamiatkach spätých s touto tradíciou na našom území. Predpokladá sa, že v okrajových oblastiach severovýchodného Uhorska sa po páde Veľkej Moravy udržal domáci kresťanský horizont.

Pravda, zjednocujúcim znakom veriacich cirkví byzantsko-slovanského obradu tak bez ohľadu na ich etnickú či jazykovú príslušnosť je liturgická tradícia a liturgický cirkevnoslovanský jazyk zapísaný cyrilským písmom. Rovnako toto konštatovanie platí aj pre slovenských veriacich, ktorí sa hlásia k cirkvi byzantského obradu. Podobným zjednocujúcim znakom slovenských veriacich latinskej cirkevnej a liturgickej tradície je latinčina ako bohoslužobný jazyk, alebo tiež biblická čeština v prostredí slovenských protestantov. Treba zároveň zdôrazniť skutočnosť, že hoci z formálnej stránky zachováva cirkevná slovančina na Slovensku znaky východoslovanskej redakcie, predsa v prostredí slovenských veriacich sa najmä foneticky prispôsobila jazyku slovenských používateľov.

---

⁶ R. Večerka k tomu uvádza: „Sotva lze totiž očekávat, že by latina byla v Potisi, a tím méně ovšem ve východním Srbsku, tak běžně, intenzivně a zjevně dlouhodobě v církevní praxi užívána, aby se pevně vtisla do místní mluvy a v ní se podrobila lidové výslovnosti – a prostředky z ní přejaté aby byly v podstatě na téměř (jihoslovanském) území najednou potlačovány (proč?), jako by tam byly cizí“ [8].

Vzhľadom na uvedené súvislosti sa liturgické obrady spolu s cirkevno-slovanským jazykom v byzantskej cirkvi na Slovensku vnímajú ako prejav pôvodne inštitucionalizovanej kresťanskej tradície (pozri napr. [1]). Prevzatia z cirkevno-slovanskej liturgicko-obradovej sféry, ktoré sú živé už v najstaršej vrstve slovenčiny, možno doložiť napríklad aj v nárečových oblastiach v prostredí, kde sa podnes slávi byzantská liturgia. Do skupiny takýchto slov prevzatých z okruhu cirkevno-slovanskej bohoslužobnej tradície patria predovšetkým všeobecne známe výrazy a termíny na označenie bohoslužobných obrazov, liturgických textov, odevov kňaza i miništrantov. Sú to prevzatia z gréčtiny, ktoré sa však prostredníctvom cirkevnej slovančiny uplatnili v komunikácii a textoch náboženského charakteru a ktoré používajú veriaci byzantsko-slovanskej cirkvi podnes, napríklad: *ikona*, *tropár*, *kondák*, *antifóna*, *polyjelej*, *felón*, *epitrachil*, *stichar*, *myro*, *lítia*, *ikonostas*, *katechumen*, *prosfora*, *panychída*, *yzop*, *keva*, *ambón*, *iliton* alebo *antimenzion*, *proskomídia* a ďalšie. Iné cirkevno-slovanské prevzatia sa udomácnili v jazyku miestnych slovenských veriacich byzantskej cirkvi tak, že sa nimi označujú presné súčasť obradovej, liturgickej či konfesionalnej praxe, napr.: *bohorodičen* (spis. bohorodičník, ‚spev Bohorodičke‘), *trojičen* (spis. trojičník, ‚spev Svätej Trojici‘), *mučeničen* (spis. mučeničník, ‚spev mučeníkovi‘), *pričasten* (‚spev na prijímanie‘), *stich*, *stichira* (‚verš, veršová sloha‘), *vozduch* (gr. aer, ‚prikryvka obetných darov‘), *narukvica* (spis. rukávnik, ‚obopína rukáv stichára, košele, ktorú si kňaz oblieka pod ostatné liturgické rúcho‘), *čtec* (podľa tradície cirkvi to boli chrámoví pomocníci, ktorí na liturgii čítali predpísané listy apoštolov), *cárske* (alebo aj *kráľovské*) *dvere* (ide o dvojkridlové dvere uprostred ikonostasu) a pod.

Iné lexémy prenikli do miestneho jazyka slovenských používateľov tak, že popri pôvodnom význame získali aj nový význam, napríklad slovo *križma* (s významom ‚biela košela, resp. súkno, do ktorého sa pri krste zavinie novopokrstený‘) sa v nárečovom prostredí používa vo význame ‚dar, podarúnok, ktorý krstný rodič venuje svojmu krstňatú pri krste, alebo po dovŕšení určitého veku.‘ V niektorých regiónoch sa prevzatie *križmy* od krstných rodičov spája s prvou svätou spovedou krstného dieťaťa, inde sa *križma* ako dar krstných rodičov odovzdáva na hostine po samom akte pokrstenia a pod. Označením *Boža mira* sa napríklad v nárečovej praxi na východe Slovenska pomenúva *myrha* (vonná živica), ktorá sa pri slávení bohoslužobných obradov vkladá do kadidelnice pri okiadaní chrámu, ikon i veriacich. Do miestneho jazykového úzu z cirkevnej slovančiny prenikla aj lexéma *proskurka*, ktorá označuje posvätený a rozdrobený chlieb na večerní v rámci lítie v predvečer sviatku. *Proskurki* potom po liturgii sviatku rozdáva miništrant alebo kňazom určený veriaci počas myrovania (*mirovaňe*). Pojmom *mirovaňe* sa označuje pomazávanie veriacich svätým olejom. Pomenovanie *mirovaňe* je odvodené od svätého voňavého oleja, ktorý sa nazýva *myro*. Najstarším prevzatím z liturgického jazyka byzantsko-

-slovenskej cirkevnej tradície je pravdepodobne termín *služba*, ktorý je zaznamenaný aj v rozličných veľkomoravských pamiatkach. Podnes v miestnom prostredí sa všetky slávenia liturgií a bohoslužieb (*večureň, utredňa/utridňa, liturgia*) označujú termínom *služba*.

Cyrilo-metodská úcta rezonovala aj po páde Veľkej Moravy aj v obradovo latinskom prostredí na Slovensku, v Čechách, Chorvátsku i Poľsku nielen v legendách, povestiach či kronikách. Svedectvo o jej trvalej hodnote podávajú napríklad *stredoveké latinské misály* zo 14. a 15. storočia zo Spiša a Bratislavy, tiež latinský *Bratislavský anti-fonár* z 15. storočia, v ktorých sa uvádza sviatok svätého Cyrila a Metoda. Ďalej je to *Kremnický breviár* so spoločnými modlitbami na sviatky sv. Václava, Ľudmily, Prokopa, Cyrila a Metoda. Pozornosť si zasluhujú aj už spomínané *Spíšské modlitby* z roku 1479 či ďalšie texty domácej proveniencie. Za všetky treba hádam uviesť aj katolícky kancionál *Can-tus Catholici*, ktorý vo svojom predslove hovorí o tom, že nadväzuje na starobylú tradíciu slovenskej liturgie, ktorú so schválením pápeža u nás zaviedli sv. Cyril a Metod. Z prostredia cirkvi byzantského obradu môžeme uviesť napríklad *Terebliansky prolog* zo 16. storočia, ktorý vznikol na území spadajúcom do jurisdikcie biskupov Mukačevskej eparchie v podkarpatskom priestore a na Slovensku. Známa je iba prvá časť Tereblianskeho prologu, ktorá sa začína mesiacom september podľa kalendárového cyklu cirkvi byzantského obradu a končí sa mesiacom február. Okrem ostatných textov životov a rozličných ponaučení obsahuje cyrilikou napísaný menší, *synaxárový Život svätého Konštantína-Filozofa*, tiež časť z obsiahleho *Života Konštantína*, ďalej *Život svätého Demetera Solúnskeho* i *Život svätého Václava*.

Slovenskí vzdelanci píšuci po latinsky ani v neskoršom období nezabúdali na svätých bratov, napr. Daniel Sinapius Horčíčka vo svojom úvode k spisu *Nový trh latinsko-slovenský* z roku 1678 píše obranu slovenského národa, jazyka a jeho kultúry, ďalej je to napríklad Samuel Timon, ktorý sa vo svojom spise *Obraz dávneho Uhorska* (1733) podrobne zaoberal veľkomoravským obdobím a účinkovaním byzantskej misie. Cyrila a Metoda nazýval apoštolmi Slovanov. V osemdesiatych rokoch 18. storočia sa na Slovensku sformovalo národno-obrodenské hnutie, na čele ktorého stál Anton Bernolák. Celé toto hnutie bolo upriamené na cyrilo-metodskú myšlienku, z nej čerpalo i mnoho svojich literárnych námetov. Výrazný bol záujem o históriu, najmä o veľkomoravské obdobie, o čom svedčia napríklad *Skrátené dejiny slovenského národa* Juraja Fándliho z roku 1793. Osobitne sa tomuto námetu venoval kňaz-básnik Ján Hollý, z jeho diela treba spomenúť aspoň *Životopis svätých Cyrila a Metoda* a epy *Cirillo-Metodiada* a *Svätopluk*. Prácami A. Bernoláka bola v roku 1787 kodifikovaná prvá spisovná slovenčina. Podľa vzoru svätých bratov sa bernolákovci usilovali o kompletný preklad *Svätého písma*, ktorý bol v dvoch zväzkoch vytlačený v Ostrihome v rokoch 1829 a 1832. V prvej polovici 19. storočia sa o cyrilo-metodské obdobie zaujímal vynikajúci slavista a historik Pavol Jozef Šafárik, ktorý pripra-

vil kritické vydania viacerých cyrilo-metodských písomných pamiatok. A tak mohli by sme uvádzať aj mnoho ďalších vzdelancov.

Slovensko svojou geografickou polohou i svojim kultúrnym dedičstvom je križovatkou kresťanských tradícií. Povolanie dvoch solúnskych učiteľov Konštantína-Cyrila a Metoda z Byzancie na Veľkú Moravu znamenalo významný kultúrny a politický medzník, keď naši predkovia začali budovať svoju kultúru, duchovnosť a identitu. Obidvaja svätí muži už vtedy citlivo vnímali špecifiká regiónu, do ktorého prišli, preto po schválení staroslovienského jazyka, prekladu evanjelií, bohoslužobných a teologických textov čerpali zo západnej i východnej kultúrnej tradície.

Slovensko ako kontinuálny dedič cyrilo-metodskej kultúrnej tradície tvorí most medzi obidvoma časťami slovanského sveta, medzi slovanským Východom i slovanským Západom, medzi konglomerátmi nazvanými *Slavia latina* a *Slavia byzantina*. Táto skutočnosť zostáva podnes akoby nepovšimnutá a nedocenená, ba mnohými aj cielenie potláčaná či mytologizovaná. Predsa však dosiahla svoje uznanie v širšom európskom rámci, keď v roku 1980 pápež Ján Pavol II. vyhlásil svätých bratov Cyrila a Metoda za spolupatrónov Európy a potvrdil tak, že ich myšlienky prekračujú nielen hranice Veľkej Moravy, ale i slovanského sveta, a potvrdil aj tisícročnú skutočnosť, že celá kultúrna Európa je aj dnes dedičom ich myslenia a pokračovateľkou myšlienky udržania jednoty v pluralite kultúr.

Literatúra

- [1] MARINČÁK, Š.: Slovanská liturgia – liturgické dedičstvo byzantskej misie z 9. storočia? In: *Slavica Slovaca*, 2005, roč. 40, č. 1, s. 34 – 62.
- [2] MARINČÁK, Š.: Problematika byzantskej hudby na Slovensku od konca Veľkomoravskej ríše po kolonizáciu na valašskom práve (10. – 14. storočie). In: *Slavica Slovaca*, 2010, roč. 45, č. 1, s. 3 – 19.
- [3] MARSINA, R.: Štruktúra šľachty na Slovensku v 9. – 13. storočí. In: Štulajterová, K. (ed.): *Najstaršie rody na Slovensku. Zborník príspevkov zo sympózia o najstarších rodoch na Slovensku, Časť-Papiernička 1993*. Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť pri Matici slovenskej, Bratislava, 1993, s. 35 – 43.
- [4] PAULINY, E.: *Slovesnosť a kultúrny jazyk Veľkej Moravy*. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1964, s. 59 – 60.
- [5] STANISLAV, J.: *Staroslovienský jazyk 1. a 2.* Bratislava. Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978 a 1987.
- [6] ŠKOVIERA, A.: *Svätí slovanskí sedmopočetníci*. Bratislava, Slavistický ústav Jána Stanislava SAV / Slovenský komitét slavistov 2010, s. 194 – 195.
- [7] TAFT, R.: *Život z liturgie, tradície Východu a Západu*. Olomouc, Centrum Aletti 2008.
- [8] VEČERKA, R.: *Staroslověnská etapa českého písemnictví*. Praha, Lidové noviny 2010, s. 12.

- [9] ŽEŇUCH, P – VASÍL, C.: *Cyrillic Manuscripts from East Slovakia. Slovak Greek Catholics: Defining Factors and Historical Milieu / Cyrilské rukopisy z východného Slovenska. Slovenskí gréckokatolíci, vzťahy a súvislosti. Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae. Vol. I.* Roma – Bratislava – Košice: Pontificio Istituto Orientale / Slavistický kabinet SAV / Centrum spirituality Východ – Západ Michala Lacka, 2003, s. 14, 232 – 233.
- [10] ŽEŇUCH, P.: Kultúrne a jazykové dimenzie cyrilo-metodského dedičstva. In: *Historická revue*, 2013, špeciál, s. 36 – 42.
- [11] ŽEŇUCH, P.: *Istočniki vizantijno-slavjanskej tradicii i kultury v Slovakii / Pramene k byzantsko-slovanskej tradícii a kultúre na Slovensku. Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae. zv. IV.* Roma – Bratislava – Košice, Slavistický ústav Jána Stanislava SAV v spolupráci s Pontificio Istituto Orientale, Slovenským komitétom slavistov a Centrom spirituality Východ-Západ 2013 (v tlači).

Doc. PhDr. Peter Žeňuch, DrSc., je riaditeľom Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV. Odborné záujmy: Lingua vernacula a lingua liturgica – vzťahy a súvislosti v cyrilských písomnostiach veriacich byzantsko-slovanského obradu v karpatskom prostredí; slovensko-slovanské a slovensko-neslovanské vzťahy a ich odraz v cyrilských rukopisoch 15. – 19. storočia, ktoré vznikli na Slovensku, v karpatskom prostredí a medzi dvoma kultúrno-religióznymi konglomerátmi Slavia Latina a Slavia Byzantina.